

İNSAN HAKLARI AVRUPA MAHKEMESİ

*Tagayeva ve Diğerleri v. Rusya**

(Başvuru no. 26562/07, 13/04/2017)

Rusya yetkililerinin Beslan saldırısına müdahalesindeki ciddi eksiklikler

Karara konu olan başvurular, 2004 yılının Eylül ayında Rusya'nın Kuzey Osetya'daki Beslan'da bir okula yapılan terör saldırısı ile ilgilidir. Ağır silahlar taşıyan teröristler elli saatten fazla bir süre boyunca çoğunluğu çocuk olan 1000 kişiden fazla kişiyi rehin almıştır. Patlamalar sonucunda 180'den fazlası çocuk 330'dan fazla kişi ölmüş ve 750'den fazla kişi yaralanmıştır. Terör saldırısı sonucu yaralanan yahut rehin alınan ya da saldırıda yaralanan, ölen ve rehin alınan kişilerin aile üyelerinden oluşan 409 kişi Rusya Devleti'nin saldırılara ilişkin eksikliklerinin/hatalarının oluşturduğu ihlaller hakkında AIHM'ne başvuru yapmıştır.

İHAM'nin Tagayeva ve Diğerleri v. Rusya kararında (Başvuru No. 26562/07, 14755/08, 49339/08, 49380/08, 51313/08, 21294/11, 37096/11) tespit ettiği hususlar özetle şöyledir:

Mahkeme oy birliği ile önleyici tedbirlerin alınmaması sebebiyle İHAS 2. maddesinde düzenlenen yaşam hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. Rusya yetkilileri olayın gerçekleştiği yerin yakınlarındaki bir eğitim kurumunda terör saldırısı yapılacağından haberdar olmuştur. Fakat, teröristlerin buluşması ve hazırlık yapmasının önlenmesi, okuldaki güvenlik önlemlerinin artırılması ya da okulun veya kamunun saldırı tehdidi hakkında bilgilendirilmesi konularında yeterli önlem alınmamıştır.

Mahkeme oy birliği ile devlet yetkilileri tarafından gerçekleştirilen güç kullanımının meşru olup olmadığına dair yapılan soruşturmanın yeterli olmadığı gerekçesi ile usuli sorumluluklar açısından Sözleşme'nin 2. maddesinin iptal edildiğine karar vermiştir.

Mahkeme ikiye beş oy ile, devlet yetkililerinin gerçekleştirdiği güvenlik operasyonunun planlaması ve kontrolü aşamalarında ciddi eksiklikler olması sebebiyle Sözleşme'nin 2. maddesinin iptal edildiğine karar vermiştir. Güvenlik operasyonlarında resmi bir lider olmaması sebebiyle karar alma ve diğer kurumlar ile iletişimde ciddi eksiklikler ortaya çıkmıştır.

Mahkeme ikiye beş oy ile, tank topu, bomba atar ve alev makinesi gibi öldürücü silahların kullanımına ilişkin hukuki düzenlemelerdeki eksikliklere rağmen silahların okuldaki operasyonda kullanılmasının Sözleşme'nin 2. maddesini ihlal ettiğine karar vermiştir. Bu uygulamalar rehinelere gördüğü zararı artırmıştır ve Sözleşme'nin 2. maddesinin gerektirdiği şekilde öldürücü güç kullanımının gerekliliği kistası ile uyumlu değildir.

Başvurucuların zararının tazmininin Rusya'da yerine getirilmesi ve olayın şartlarının belirlenmesi için yerel prosedürün mevcut olması sebepleriyle Mahkeme bire altı oy ile, Sözleşme'nin 13. maddesinde düzenlenen etkili başvuru hakkının ihlal edilmediğine karar vermiştir.

Sözleşme'nin 46. maddesi (kararların bağlayıcılığı ve infazı maddesi) uyarınca, Mahkeme geçmiş olaydan ders çıkarılarak çeşitli tedbirlerin alınması, hukuki ve operasyonel standartlar hakkında bilinçlendirme yapılması ve benzer ihlallerin engellenmesinin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Mahkeme, gelecekte yapılacak olan devam eden soruşturma süreçlerine ilişkin gereksinim tespitinde,

* Bu karar İngilizce'den Türkçe'ye Avrupa Birliği'nin Hafıza Merkezi tarafından gerçekleştirilen Ağır İnsan Hakları İhlallerinde Cezasızlıkla Mücadele projesi kapsamındaki finansal desteğiyle Anasaya Gündemi işbirliğiyle Esin Bozovalı tarafından özetlenerek tercüme edilmiştir.

Mahkeme'nin kararda soruşturma sürecine yönelik tespit ettiği eksiklerin dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir.

Olayların Özeti

1 Eylül 2004'ün erken saatlerinde otuz aşkın sayıda ağır silahlı terörist Kuzey Osetya ve İnguşetya arasındaki idari sınırı geçmiştir. Beslan'da 1 No'lu okulun bahçesinde saat 09.00'da akademik yıl açılış töreni başlamıştır. Bir süre sonra, teröristler törende bulunan 800'ü çocuk 1100 kişinin etrafını çevirmiş ve onları spor salonuna rehin almıştır. Okul teröristler için bir sığınağa dönüşmüştür. Teröristler birkaç rehineyi öldürmüş, rehinelere durumlarının iyileştirilmesine yönelik tüm teklifleri reddetmiş ve 2 Eylül itibarıyla rehinelere su verilmemeye başlamıştır. Güvenlik güçleri spor salonunun etrafını çevirmiştir. Teröristlerin politik talepleri için müzakerelerde bulunmak ve operasyonu komuta etmek için bir operasyon merkez birimi kurulmuştur.

3 Eylül saat 13:00'de, spor salonunda iki şiddetli patlama yaşanmıştır. Bazı rehinelere duvarda oluşan delikten kaçmaya çalışmıştır ve üzerlerine teröristler tarafından ateş açılmıştır. Bu durum güvenlik güçleri ile teröristler arasında çatışmalar yaşanmasına sebep olmuştur.

Birçok terörist bu patlamalardan sağ kurtulmuş ve yaralı ve ölen rehinelere geride bırakarak 300'e yakın rehineyi okulun başka bir bölümüne yönlendirmiştir. Alan alev almaya başlamış ve 15.30'da çatı çökmüştür.

Bu sırada, devlet yetkilileri teröristler ile görüşmelere devam etmiştir. Şiddetli çatışmalar sırasında özel güvenlik birimleri alana girerek hayatta kalan rehinelere kurtarmıştır. 330'dan fazla kişi ölmüş ve yüzlerce kişi yaralanmıştır. 12 devlet yetkilisi de ölmüş ve 50'den fazlası yaralanmıştır. Bir terörist yakalanmış ve diğerleri öldürülmüştür.

Olaya ilişkin birkaç yerel soruşturma yürütülmüştür. İlk soruşturmada (No. 20/849), somut olayın koşulları bakımından yürütülen operasyonun meşru ve makul olduğu ve yetkililerin davranışları ile ortaya çıkan negatif sonuçlar arasında bir bağlantı olmadığı tespit edilmiştir. Bu soruşturma hala devam etmektedir. Diğer soruşturmalar ise rehin alanlar arasından tek hayatta kalan Nur Pashi Kulayev'e (2006'da ömür boyu hapis cezası verilmiştir), Beslan polis merkezine (ihmali davranışlara yönelik af kararı verilmiştir) ve İnguşeta polis memurlarına (ihmali davranışlardan suçsuz bulunmuşlardır) karşı yürütülmüştür. Mağdur grubu Rusya ve Kuzey Osetya İçişleri Bakanlıklarına karşı hukuk davası açmış fakat bu talepler başarısız olmuştur.

Kuzey Osetya Parlamentosu ve Rusya Federal Meclisi tarafından oluşturulan özel komisyonlar tarafından olaya ilişkin raporlar oluşturulmuştur. Yuriv Savelyev içinde bulunduğu komisyonun raporda vardığı sonuçlara katılmayan ayrı bir rapor hazırlamıştır.

Saldırının mağdurlarına insani bir çözüm için oluşturulan fon da dahil olmak üzere tazminatlar ödenmiştir. 2004-2010 yılları arasında Beslan'da Rusya Devleti tarafından birçok topluluk odaklı çalışma yapılmıştır.

Başvurucuların şikayetleri, usul ve Mahkeme'nin oluşumu

Başvurucular şöyle iki gruba ayrılabilir: EHRAC/Memorial Human Rights Centre tarafından temsil edilen "ilk grup başvurucular" ve Moskova'da çalışan avukatlar tarafından temsil edilen "ikinci grup başvurucular".

Tüm başvuruçular, İHAS 2. maddesi (yaşam hakkı) uyarınca, Rusya Devleti'nin saldırıyı önceden bilmesine rağmen önleyici tedbirler almadığı ve olaylar hakkında etkili bir soruşturma yürütülmediği gerekçeleri ile sorumluluklarını yerine getirmediğini iddia etmiştir. Ayrıca ilk grup başvuruçular, operasyonların planlanmasında ve kontrolünde hatalar olduğunu ve gerçekleşen ölümlerin yetkililerin rastgele ve orantısız güç kullanımından kaynaklandığını savunmuştur. İlk grup başvuruçular İHAS 13. maddesinin (etkili başvuru hakkını) ihlal edildiğini de ileri sürmüştür.

Haziran 2007 ve Mayıs 2011 arasında olaya ilişkin olarak İHAM'a yedi başvuru yapılmıştır. Dava, Rusya Devleti'ne 10 Nisan 2012'de bildirilmiştir. Kabul edilebilirlik değerlendirmesine ilişkin duruşma 14 Ekim 2014'de yapılmıştır. Kabul edilebilirliğe ilişkin Daire kararı 2 Haziran 2015'de verilmiştir.

Mahkeme kararını veren Daire'de bulunan yedi hakim şöyledir:

Linos-Alexandre Sicilianos (Greece),
President, Mirjana Lazarova Trajkovska ("the Former Yugoslav Republic of Macedonia"),
Khanlar Hajiyev (Azerbaijan),
Julia Laffranque (Estonia),
Paulo Pinto de Albuquerque (Portugal),
Erik Møse (Norway),
Dmitry Dedov (Russia),

Abel Campos, Section Registrar.

Mahkeme'nin Değerlendirmesi

Yaşam hakkı - yaşam hakkını koruma yükümlülüğü (2. madde)

Sözleşme'nin yaşam hakkını koruyan 2. maddesi devletlere, bir kimseyi yetkililerin sorumluluğu altında bulunurken üçüncü kişilerin ölümcül eylemlerine ya da bazı özel koşullarda kendi eylemlerine karşı korumaları amacıyla birtakım tedbirleri almalarını içeren pozitif yükümlülükler yüklemektedir.

Yaşam hakkının pozitif yükümlülüğü açısından, Çeçen ayrılıkçı grupların büyük sayıda ölüme sebep olduğu eski saldırılara benzer şekilde 1 Eylül tarihinde bir eğitim kurumuna terör saldırısı yapmayı planladıklarına dair günler öncesinden bilgi alınması ve bu durumun potansiyel hedef gruplar için gerçek ve acil bir tehdit yaratmasına rağmen, Rusya yetkilileri bu tehdide karşı saldırıyı önleme ya da en azından saldırının zararlarını azaltmaya yönelik yeterli derecede önlem almamıştır. Saldırıyı gerçekleştirenlerin herhangi bir önlemlerle karşılaşmadan bir araya gelebilmeleri, hazırlık yapabilmeleri, seyahat edebilmeleri ve hedeflerini rehin alabilmeleri alındığı söylenen önlemlerin yetersiz olduğunu göstermektedir. Rusya yetkililerinin bilinen bu riski önlemek ya da zararı azaltmak adına elindeki kaynakları belirlemek, saldırıya maruz kalabilecekler için savunma mekanizmaları oluşturmak ve görev ekipleri arasında etkin bir iletişim kurmak gibi önlemler almaması bireylerin yaşam hakkının korunması konusunda devletin pozitif yükümlülüklerini ihlal ettiğini göstermektedir. Bu sebeplerle, İHAM, oy birliği ile, tüm başvuruçular bakımından, devletin pozitif yükümlülüklerini yerine getirmemesi sebebiyle yaşam hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.

Yaşam hakkı – soruşturma yükümlülüğü (2. madde)

Mahkeme saldırıya ilişkin yapılan soruşturmada birçok eksiklik olduğunu tespit etmiştir. Öncelikle, ölümlerin nasıl gerçekleştiğine dair yeterli araştırma yapılmamıştır. Yaşam hakkının usuli yükümlülüğü açısından, ölen yakınlarının defalarca kez yakınlarının bedenlerinin mezardan çıkarılarak üzerlerinde

daha detaylı araştırmalar yapılması ve ölüm sebeplerinin kesin olarak araştırılması konusundaki başvurularına rağmen taleplerinin sonuçsuz kalması ve adli tıp araştırmasının yeterli düzeyde gerçekleştirilmemesi, saldırı sonucu ölenlerin çoğunun bedeninde şarapnel ve kurşunları çıkarma, işaretleme, eşleştirme gibi ek işlemler yapılmadan yalnızca yüzeysel bir inceleme yapılması sonucu ölenlerin üçte birinin ölüm sebebi kesin olarak belirlenememiştir. Buna ek olarak, rehinelere tutuldukları okuldaki yerlerinin kesin olarak işaretlemlenmemesi, kayıt altına alınmaması ve yerlerin belirlenmemesi rehinelere ölüm sebeplerinin belirlenmesini de engellemiştir. İkinci olarak, kurtarma operasyonundan sonra yeterli delil toplanmadan olay yerine büyük makineler ile müdahale edilmesi ve güvenlik kordonunun kaldırılması sebebiyle olayın analizinin yapılmasını sağlayacak deliller geri döndürülemez bir şekilde zarar görmüştür.

Üçüncü olarak, tank topu, bomba atar ve alev makinesi kullanımı gibi devletin içeridekilerin yaşamlarına rastgele zarar verdiğini gösteren inandırıcı deliller olmasına rağmen soruşturma yetkililerinin güç kullanımının yeterli şekilde incelenmesi açısından da başarısız olmuştur. Örneğin, olaylarda kullanılan silahların ve mühimmatın envanterini yapılmamış, onları kimlerin nerede ve ne zaman kullandığı tespit edilmemiştir. Bu sebeplerle, hususlara ilişkin objektif bilgi olmaması sebebiyle olay aydınlatılamamış ve bireysel ve kolektif sorumluluk ortaya çıkarılamamıştır.

Son olarak, soruşturma birimleri ve ilgili mahkemeler mağdurların tekrar eden taleplerine rağmen mağdurlara soruşturmaya ilişkin gerekli bilgileri vermemiş, başvurucuların güç kullanımına ilişkin temel raporlara ve spor salonunda gerçekleşen ilk patlamaların kaynağına ilişkin bilgilere erişimlerini engellemiştir. Başvurucuların gerekli bilgileri edinmemesi ortaya çıkan sonuçlara karşı itiraz etmelerinin de önüne geçmiştir.

Mahkeme kolluk birimlerinin güç kullanımının meşru olup olmadığını ortaya çıkarak nitelikte etkili bir soruşturma yürütülmemesinin ve mağdurların soruşturmaya ilişkin gerekli bilgilere erişiminin engellenmesinin yaşam hakkını ihlal ettiğine karar vermiştir. Ayrıca Mahkeme, mağdurlar ile gerekli bilginin paylaşılmamasının kamuoyunun soruşturmayı incelemesine de engel olduğunu belirtmiştir.

Yaşam hakkı – operasyonların planlanması ve kontrolü (2. madde)

Mahkeme Rusya yetkililerinin kurtarma operasyonunu planlarken ve yönetirken hayata karşı riskleri azaltmak konusunda başarısız olduğuna ve İHAS 2. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Operasyonu merkezden yöneten ekibin koordinasyon, kaynak paylaşımı, arka plan desteği ve güvenlik idaresi konularındaki eksiklikleri, saldırıda görev alan güvenlik, askeri ve sivil otoritelerin tekrarlanan iletişim aksaklıkları ve gecikmeler saldırının sonuçlarının büyümesine yol açmıştır.

Mahkeme, operasyonda resmi bir yöneten olmamasının, karar alma süreçlerinde ve idari birimler arasında iletişimde bir sürü hataya ve aksaklığa yol açtığını tespit etmiştir. Mahkeme devlet yetkililerinin sorumluluk ve koordinasyondaki eksikliklerinin olayın trajik sonuçlarının ortaya çıkmasında rol oynadığını vurgulamıştır.

Yaşam hakkı – silahlı müdahale (2. madde)

İlk olarak Mahkeme güvenlik güçleri tarafından gerçekleştirilen güç kullanımının rehinelere verilen zararı artırdığını tespit etmiştir. Olaya ilişkin birçok tanık güvenlik güçlerinin rehinelere ve saldırganlara bir aradayken rastgele ateş açtığını ifade etmiştir ve yürütölen soruşturma bu hususu aydınlatamamıştır. Ayrıca, Kuzey Osetya Parlamentosu ve Svalyev'in hazırladığı raporlarda da bu husus vurgulanmıştır.

Soruşturma, güç kullanımının sonuçlarının ortaya çıkarılması ve iddiaların derinlemesine incelenmesi yönlerinden yetersiz kalmıştır.

Mahkeme, Rusya Devleti'nin iç hukukunda anti-terör operasyonlarında meşru güç kullanımına ilişkin en önemli ilkelerin düzenlenmemiş olmasının, iç hukukta keyfiyete ve güç kullanımına dair yeterli koruma sağlayan hukuki düzenleme olmadığını gösterdiğini tespit etmiştir. Anti-terör operasyonları sonucu oluşan zararlara karşı dokunulmazlık yaşam hakkının korunması açısından tehlikeli bir boşluk yaratmaktadır.

Operasyonu yöneten merkez biriminin sorumluluğunu yerine getirmemesi, güç kullanımına ilişkin kararların saldırıyı gerçekleştiren komutanlar tarafından alınmasını ve kullanılan çok çeşitli silahların bazılarının çok güçlü olması, saldırganlar ve rehinelere ayırt edilmeden çok fazla sayıda insana zarar verilmesini sağlamıştır. Rastgele ateş açılmasının ve öldürücü silah kullanılmasının gerekliliğine ilişkin olarak devlet yetkilileri Mahkeme'ye tatmin ve ikna edici bir açıklama yapamamıştır. Mahkeme, silah kullanılarak yapılan müdahalelerin tüm gerekli koşullar dikkatle değerlendirilerek, rehinelere risk durumu en aza indirilerek, sıkı bir kontrol ve takip altında olması gerektiğini, güvenlik güçlerinin müdahalesinin asıl amacının öncelikli olarak şiddet altında olan rehinelere korumak olması gerektiğini, devlet güçleri tarafından bu denli ağır silahların rastgele bir şekilde kullanılmasının devlet güçlerinin ölümcül silah kullanarak yaptıkları operasyonlarda uymaları gereken özen şartına ve operasyonun amacına aykırılık teşkil ettiğini, bu denli güçlü silahların rastgele bir şekilde insanların hayatını risk edecek şekilde kullanımının bu koşullar altında gerekli sayılmayacağını belirterek 2. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir.

Etkili Başvuru Hakkı (13. madde)

Başvurucular 13. madde kapsamında şu iki temel zeminde şikayette bulunmuştur: Hukuka aykırı fiillerde bulunanların başvurularda tazminat ödememesi ve başvurulardan devlet yetkililerinin sahip olduğu gerekli bilgilere erişimlerinin engellenmesi.

Tazminat açısından Mahkeme, tüm başvurulardan devletten terör saldırısının mağduru olarak ve insani bir kuruluştan tazminat aldığını ve Kulayev'e karşı açılan davada başvurulardan mağdur sıfatı verildiğini ve 20/849 No'lu soruşturmadaki eksikliklerin başvurulardan tazminatlarına erişmesinin önüne geçmediğini tespit etmiştir. Etkili başvuru hakkı tazminat mekanizmaları dışında doğru bilgiye erişim ve mağdurlar açısından yapılan ihlallerin ortaya çıkarılması ile birlikte adalete ulaşımı ve cezasızlığın önlenmesini de kapsamaktadır. Olayda ceza soruşturmalarının dışında canlı yakalanan bir saldırganın yargılanarak ömür boyu hapis cezası ile cezalandırılması, polis memurları için iki ayrı soruşturma başlatılarak Kuzey Osetya Parlamentosu Duma Eyaleti komisyonları tarafından araştırmalar yapılarak raporlar hazırlanması gibi başka işlemler de uygulanmıştır. Bu araştırmalar sonucu oluşturulan raporlar sayesinde başvurulardan devlet silahlı kuvvetlerinin, güç kullanımı ilkelerini ve büyük insan hakları ihlallerinin ortaya çıkması sağlanmıştır.

Yukarıda sıralanan sebepler ile İHAM, 2. maddede düzenlenen yaşam hakkına ilişkin olarak 13. maddede düzenlenen yetkili başvuru hakkının ihlal edilmediğine karar vermiştir.

Adli tazmin (41. madde)

Mahkeme başvurulardan toplam 2,955,000 Euro'luk manevi tazminat ve masraflar için başvurulardan avukatlarına 88,000 Euro verilmesine hükmetmiştir. Başvurulardan hükmedilen bireysel tutar,

başvurucuların olay sebebiyle çektikleri acı ve Rusya devletinin mağdurları iyileştirmek ve zararı gidermek için ödediği tazminatlar göz önüne alınarak belirlenmiştir.

Kararın bağlayıcılığı ve yükümlülükler (46. madde)

Kararların bağlayıcılığı ve infazı açısından, Mahkeme gelecekteki müdahalelerde benzer hak ihlalleri yaşanmaması için yasal ve operasyonel standartlar hakkında bilinçlendirme yapılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Mahkeme, gelecekte yapılacak olan devam eden soruşturma süreçlerine ilişkin gereksinim tespitinde, Mahkeme'nin kararda soruşturma sürecine yönelik tespit ettiği hususların (asker, güvenlik güçleri ve sivil idarelerin birbirleri ile beraber çalışabilmelerini güçlendirmek ve güç kullanımında standartların uluslararası ilkelere uygun olarak belirlenmesi vb.) dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir.

Ayrık görüş

Judges Hajiyev ve Dedov ve Pinto Albuquerque tarafından iki kısmi ayrık görüş (partly dissenting opinion) sunulmuştur.